

КРОВОВИЛИВ, СПРИЧИНЕНИЙ СУПРАТЕНТОРІАЛЬНИМИ КАВЕРНОМАМИ: ОПЕРУВАТИ ЧИ НІ?

В.І. СМОЛАНКА^{1,3}, М.Є. ПОЛІЩУК², О.М. ВОЗНЯК^{2,4},
А.А. ОБЛИВАЧ^{2,5}, І.М. БОРТНІК⁶, А.В. СМОЛАНКА^{1,2,3}

¹ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

² Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, м. Київ

³ Обласний клінічний центр нейрохірургії та неврології, м. Ужгород

⁴ Клінічна лікарня «Феофанія» Державного управління справами, м. Київ

⁵ Київська міська клінічна лікарня швидкої медичної допомоги

⁶ ДУ «Науково-практичний Центр ендovasкулярної нейрорентгенохірургії НАМН України», м. Київ

Мета роботи — розробити оптимальну тактику лікування супратенторіальних каверном головного мозку, які виявляються крововиливом.

Матеріали та методи. У дослідження залучено 21 пацієнта, які лікувалися з грудня 2010 р. по лютий 2015 р. на базі трьох клінік. В 11 (52,4 %) випадках каверноми розташовувалися поверхнево в одній із часток головного мозку, у решті випадків мали глибинну локалізацію. У 17 (81,0 %) пацієнтів видалено каверноми.

Результати. Хірургічне втручання проведено 10 пацієнтам з поверхневими та 7 — з глибинними каверномами головного мозку. Віддалені результати хірургічного лікування супратенторіальних каверном є задовільними — 15 (88,2 %) пацієнтів не мають неврологічного дефіциту (GOS V). Незначний неврологічний дефіцит (GOS IV, пацієнт не потребує сторонньої допомоги) виявлено в 1 (5,9 %) хворого з поверхневою каверною. Єдина пацієнтка, яка потребувала сторонньої допомоги (GOS III), належала до групи пацієнтів з глибинними каверномами.

Висновки. Консервативна тактика лікування є доцільною у пацієнтів із супратенторіальними каверномами глибинної локалізації за відсутності неврологічної симптоматики. Хірургічне лікування хворих з поверхневими супратенторіальними каверномами є ефективним та безпечним.

Ключові слова: супратенторіальна кавернома, поверхнева кавернома, глибинна кавернома, крововилив.

Каверноми головного мозку — рідкісна група судинних ушкоджень головного мозку. Їх частка у структурі судинних мальформацій центральної нервової системи становить 5–10 % [8]. До появи методів нейровізуалізації

каверноми вважали рідкісним захворюванням, а діагноз встановлювали під час операції або автопсії. На частку супратенторіальних каверном припадає близько 80 % від загальної кількості каверном [4, 9, 12]. Їх перебіг вважають сприятливішим, ніж субтенторіальних каверном.

Крововилив — другий за частотою вияв супратенторіальних каверном після судомного синдрому. Тяжкість клінічного перебігу крововиливу визначається його розміром,

Смоланка Андрій Володимирович
лікар-нейрохірург

Обласний клінічний центр нейрохірургії та неврології
Адреса: 88018, м. Ужгород, вул. Перемоги, 24 Тел.

моб.: (095) 864-06-86

E-mail: asmolanka@gmail.com

віддаленістю від центрів, які відповідають за життєво важливі функції організму, віком пацієнта та супутньою патологією. Крововиливи у пацієнтів з каверномами поділяють на дві групи залежно від локалізації: у каверномі або за її межами [1]. Крововилив за межі каверноми поширюється поза кільця гемосидерозу та вважається “справжнім” крововиливом [5]. Він може призвести до значного стиснення оточуючої мозкової речовини та стійкого неврологічного дефіциту в залежності від його локалізації.

У 1980-х роках, на самому початку ери магнітно-резонансної томографії (МРТ), каверномами вважали схильними до кровотечі судинними мальформаціями. У деяких статтях того часу ризик крововиливу з каверномами оцінено як 65 % [13, 15]. Згідно з даними сучасних досліджень за допомогою МРТ, з урахуванням асимптомних пацієнтів, ризик крововиливу за межі каверноми в середньому становить близько 1 % на 1 рік [3, 6, 7]. При каверномах стовбурової локалізації рекомендується їх видалення після першого крововиливу через високий ризик повторного крововиливу, проте досі немає чітко визначених показань до проведення операції при крововиливі із супратенторіальної каверноми.

Мета роботи — розробити оптимальну тактику лікування супратенторіальних каверном головного мозку, які виявляються крововиливом.

Матеріали та методи

У дослідження залучено 21 пацієнта, які лікувалися з грудня 2010 р. по лютий 2015 р. на базі трьох клінік (Обласного клінічного центру нейрохірургії та неврології м. Ужгорода, Київської міської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги та клінічної лікарні «Феофанія»). У всіх пацієнтів виявлено супратенторіальні каверноми, які спричинили крововилив за межі каверноми. Середній вік пацієнтів — 43,3 роки. Жінок було 11 (52,4 %), чоловіків — 10 (47,6 %).

В 11 (52,4 %) випадках каверноми розташовувалися поверхнево в одній із часток головного мозку, в решті випадків мали глибинну локалізацію. До глибинних каверном ми віднесли каверноми III шлуночка (3 (14,3 %)

випадки), таламуса (3 (14,3 %)), базальних гангліїв (2 (9,5 %)), хіазми (1 (4,8 %)) та кавернозного синуса (1 (4,8 %)). Локалізація поверхневих каверном: лобна — 4 (19,0 %) випадки, скронева — 3 (14,3 %), тім'яна — 2 (9,5 %), потилична — 1 (4,8 %), інсула — 1 (4,8 %). У одного з пацієнтів виявлено множинні каверноми головного мозку, але він був прооперований з приводу крововиливу в каверному тім'яної частки.

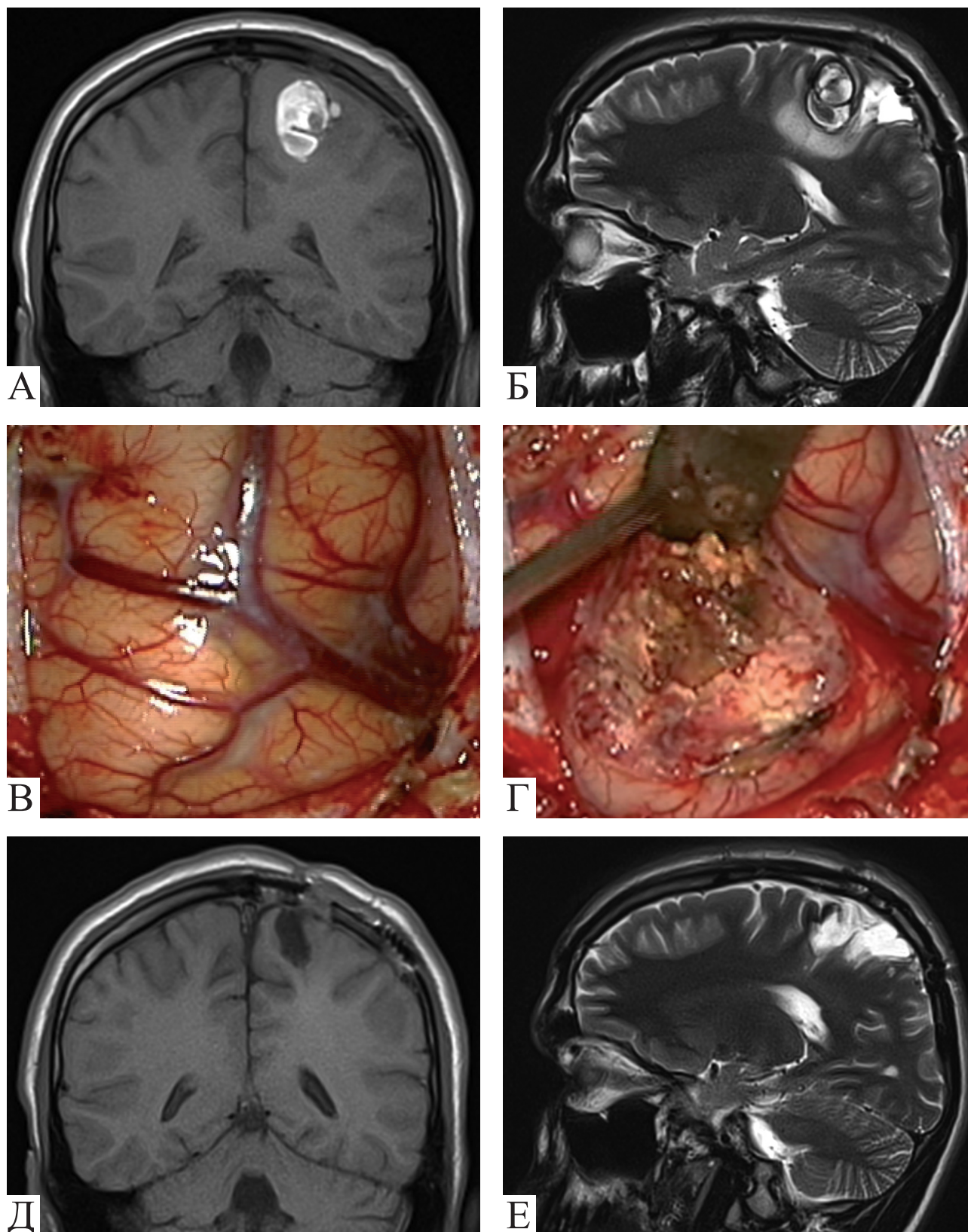
У 17 (81,0 %) пацієнтів видалено каверноми. Усі оперативні втручання виконували під операційним мікроскопом із застосуванням найкоротшого доступу до каверноми.

Пацієнтів обстежували неврологічно при госпіталізації та напередодні виписки, а також із застосуванням шкали наслідків Глазго під час останнього візиту в клініку [5]. Катамнез у нашому дослідженні становив від 1 до 51 міс (у середньому — 29 міс).

Результати

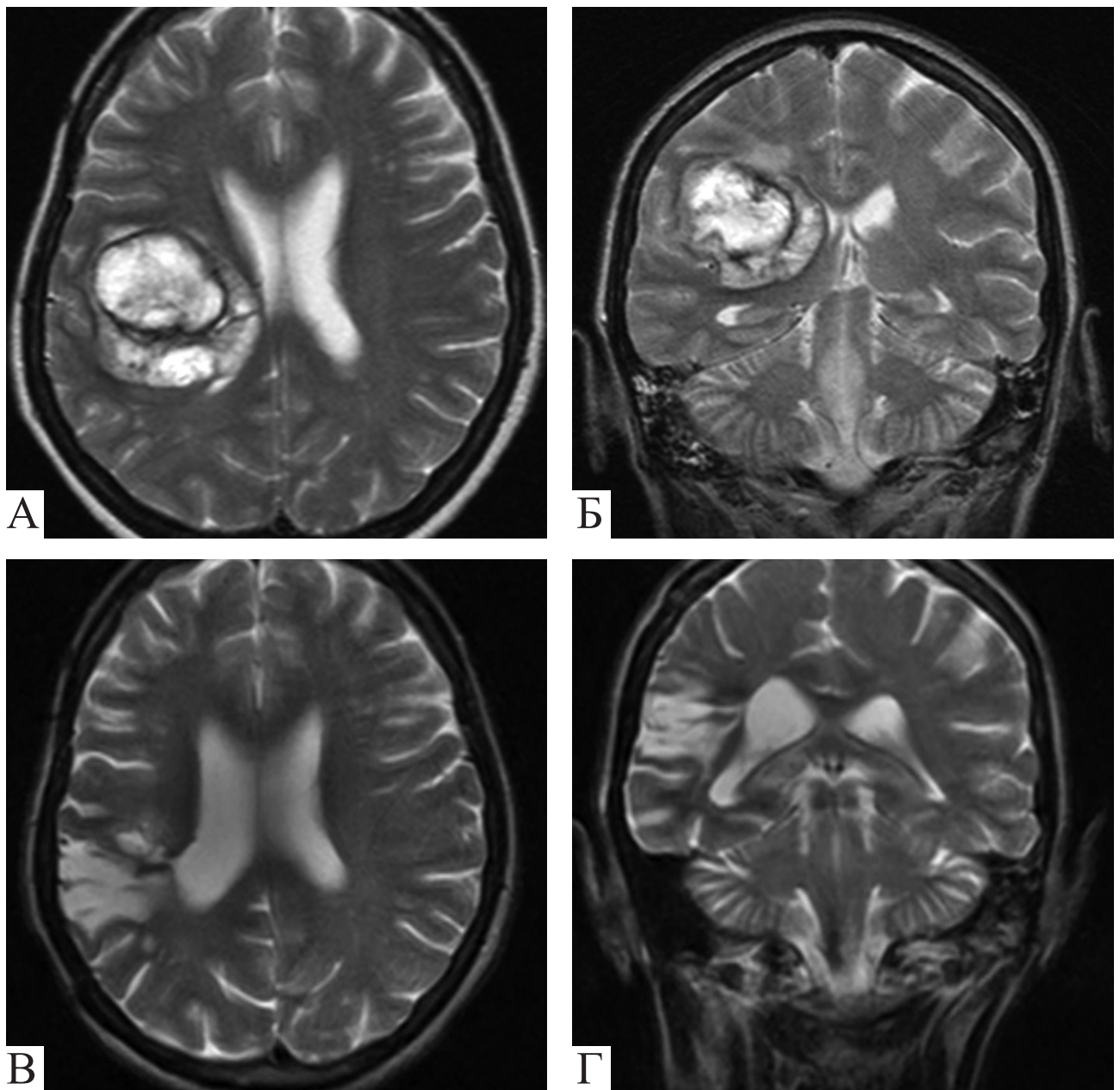
Клінічно крововилив у поверхневі каверноми виявлявся судомним синдромом (5 (45,5 %) випадків), приступом головного болю (5 (45,5 %)) або розладами свідомості та прогресуючим неврологічним дефіцитом (1 (9,0 %)). У пацієнта з розладами свідомості та неврологічним дефіцитом об'єм гематоми перевищував 50 мл. Крововилив в глибинні каверноми головного мозку здебільшого виявлявся прогресуючим неврологічним дефіцитом (6 (60,0 %)). Типовим клінічним виявом при крововиливі в каверному III шлуночка був напад головного болю (3 (30,0 %)) з розвитком оклюзійно-гідроцефального синдрому. В 1 (10,0 %) пацієнтки крововилив у каверному базальних гангліїв також виявлявся головним болем.

Хірургічне втручання (видалення каверноми) проведено 10 (90,9 %) пацієнтам з поверхневими каверномами головного мозку. У 9 з них до операції не визначався будь-який неврологічний дефіцит. У всіх випадках виконано тотальне видалення каверноми. На момент виписки у жодного з пацієнтів не виявлено нового неврологічного дефіциту, а у хворої з доопераційним дефіцитом констатовано суттєвий регрес симптоматики. На рис. 1 наведено приклад пацієнта з крововиливом з

Рис. 1. Пацієнт з вторинно-генералізованими судомними нападами: А — коронарний зріз, T1-зважене зображення: крововилив у каверному, розташовану у лівій лобно-тім'яній ділянці; Б — сагітальний зріз, T2-зважене зображення: післяопераційні зміни втім'яній частці позаду каверноми внаслідок невдалої спроби її видалення в обласній лікарні по місцю проживання; В — інтраопераційне фото. Вена Тролара в роландовій борозні та зміна забарвлення кори позаду неї; Г — інтраопераційне фото. Каверному виділено крізь енцефалотомію в ділянці зміни забарвлення кори; Д — післяопераційна МРТ. Тотальне видалення каверноми; Е — післяопераційна МРТ. Відсутність неврологічного дефіциту та судом

Рис. 2. Перивентрикулярний крововилив, спричинений каверномою базальних гангліїв:
 А — аксіальний зріз, T1-зв'язане зображення; Б — коронарний зріз, T2-зв'язане зображення;
 В — післяопераційна МРТ; Г — післяопераційна МРТ: поліпшення стану хворої (GOS V)

каверноми в ділянці роландової борозни, який виявився судомним синдромом.

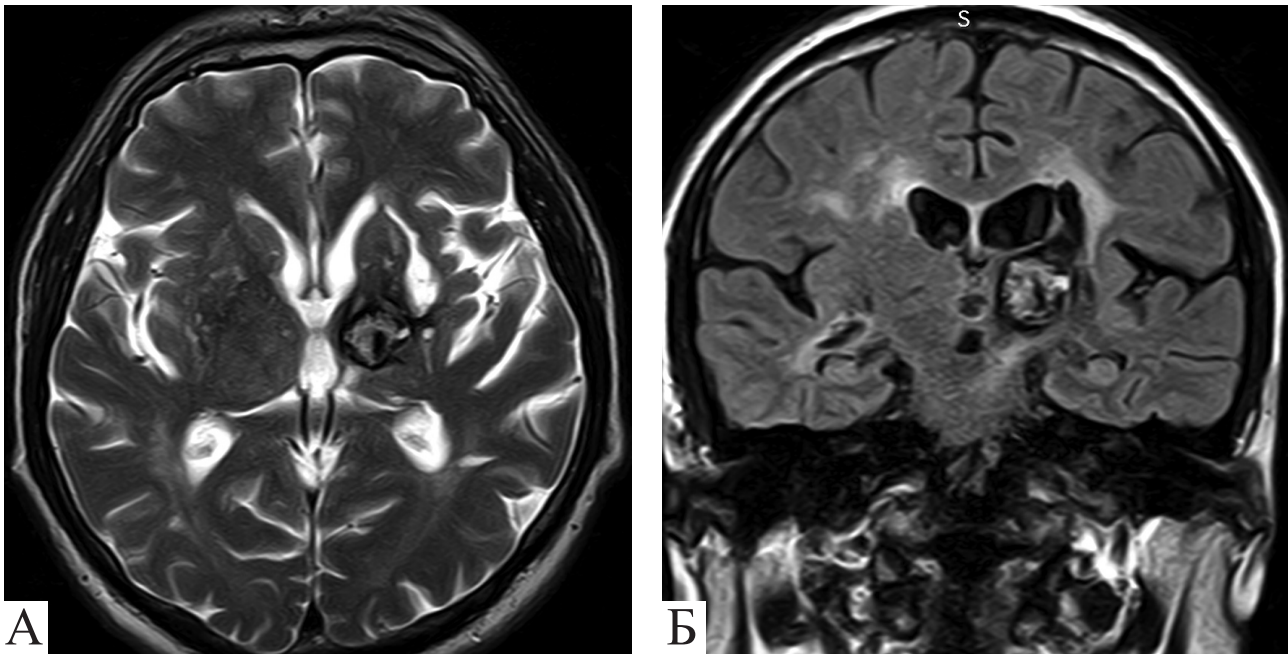
У групі пацієнтів з каверномами глибинної локалізації хірургічне втручання виконано у 7 (70,0 %) випадках (рис. 2). У 4 спостереженнях до операції був вогнищевий неврологічний дефіцит, який дещо регресував після втручання. В однієї хворої без неврологічного дефіциту з крововиливом в каверному базальних гангліїв неврологічний стан після хірургічного втручання погіршився.

До групи неоперованих пацієнтів з каверномами глибинної локалізації (3 (30,0 %)) віднесено 2 пацієнтів з каверномами в таламусі

(одну хвору госпіталізовано з гострим крововиливом та геміплегією, проте протягом 4 тиж неврологічний дефіцит повністю регресував і було прийнято рішення відмінити хірургічне втручання. Вона спостерігається вже протягом 3 років, крововилив не відзначено; другий пацієнт звернувся по медичну допомогу через 2 роки після крововиливу за відсутності неврологічного дефіциту (рис. 3)) та 1 пацієнтка з каверномою III шлуночка. В останньому випадку хірургічне втручання не виконано через повний регрес симптоматики протягом 7 днів та відсутність оклюзійно-гідроцефального синдрому.

Таблиця. Результати обстеження прооперованих хворих за шкалою наслідків Глазго під час останнього візиту в клініку

Тип каверном	Клас за шкалою наслідків Глазго				
	V	IV	III	II	I
Поверхнева (n = 10)	9 (90,0 %)	1 (10,0 %)	0	0	0
Глибинна (n = 7)	6 (85,7 %)	0	1 (14,3 %)	0	0

Рис. 3. Кавернома таламуса, крововилив з якої стався за 2 роки до госпіталізації: А — аксіальний зріз, T2-звážене зображення. Кавернома лівої таламічної ділянки з наслідками крововиливу допереду від неї; Б — коронарний зріз, FLAIR-режим. Наслідки крововиливу, який пацієнт переніс 2 роки тому

Дані щодо оцінки за шкалою наслідків Глазго прооперованих пацієнтів під час останнього візиту в клініку наведено в таблиці.

Обговорення

Віддалені результати хірургічного лікування супратенторіальних каверном є задовільними — 15 (88,2 %) пацієнтів не мають неврологічного дефіциту (*GOS V*). Незначний неврологічний дефіцит (*GOS IV*, пацієнт не потребує сторонньої допомоги) наявний в 1 (5,9 %) пацієнтки з поверхневою каверномою. До операції у неї були порушення свідомості та геміплегія, тому такий результат можна вважати задовільним. Єдина пацієнтка, яка потребує сторонньої допомоги (*GOS III*), належить до групи пацієнтів з глибинними каверномами.

Р. Porter зі співавт. визначили ризик крововиливу з каверномами головного мозку на рівні

4,2 %. Проте під час розподілу хворих на дві групи вони виявили, що ризик крововиливу у пацієнтів з глибинними супратенторіальними каверномами та каверномами стовбура головного мозку становив 10,6 % на 1 рік, а у пацієнтів з поверхневими супратенторіальними каверномами — 0 % на 1 рік [10]. За даними D. Kondziolka та співавт., Р. Porter та співавт. та С. Wang та співавт., субтенторіальні каверноми, особливо каверноми стовбура головного мозку, характеризуються вищим ризиком крововиливу — 2,4–6,0 % на 1 рік [6, 11, 14].

Проаналізувавши власну серію пацієнтів з крововиливами внаслідок каверноми, ми виявили, що середній вік пацієнтів з каверномами стовбура головного мозку становив 34,3 року, а пацієнтів із супратенторіальними каверномами — 43,3 року. З огляду на те, що каверноми з однаковою частотою трапляються в усіх вікових групах, це свідчить про те, що ризик крововиливу з каверном стовбура головного

мозку є вищим, ніж із супратенторіальних каверном, тому активна хірургічна тактика при глибоких супратенторіальних каверномах не завжди є виправданою.

При прийнятті рішення про хірургічне втручання необхідно врахувати ризик пошкодження здорової частини мозку, яке в ділянці таламуса та базальних гангліїв може призвести до виникнення нового неврологічного дефіциту. Так, в одного пацієнта було виявлено каверному таламуса (рис. 3), крововилив з якої стався за 2 роки до госпіталізації.

При аналізі коронарного зрізу в режимі *FLAIR* (див. рис. 3, Б) виявлено, що між каверномою та стінкою III шлуночка є обідок здорової мозкової тканини, яка може бути пошкоджена при хірургічному втручанні. Згідно з концепцією поступового зменшення ризику повторного крововиливу, яку розробили F.G. Barker та співавт. [2], ризик у

пацієнта був невисоким. Через 2 роки після першого крововиливу ризик повторного є нижчим, ніж до нього: протягом перших двох років після крововиливу він становить 25,2 %, а через 28 міс після крововиливу знижується до 9,6 % на 1 рік [2]. Отже, з огляду на невисокий ризик повторного крововиливу та високу ймовірність неврологічного дефіциту, хірургічне лікування цього хворого було недоцільним.

Висновки

1. Консервативна тактика лікування є доцільною у пацієнтів із супратенторіальними каверномами глибокої локалізації за відсутності неврологічної симптоматики.

2. Хірургічне лікування хворих з поверхневими супратенторіальними каверномами є ефективним та безпечним.

Список літератури

1. Awad I.A., Robinson J.R. Cavernous malformations and epilepsy // *Cavernous Malformation* / Ed. by I.A. Awad, D.L. Barrow. — Park Ridge, Illinois, American Association of Neurological Surgeons, 1993. — P. 9–63
2. Barker F.G., Amin-Hanjani S., Butler W.E. et al. Temporal clustering of hemorrhages from untreated cavernous malformations of the central nervous system // *Neurosurg.* — 2001. — Vol. 49. — P. 15–24.
3. Del Curling Jr. O., Kelly Jr. D.L., Elster A.D., Craven T.E. An analysis of the natural history of cavernous angiomas // *J. Neurosurg.* — 1991. — Vol. 75. — P. 702–708.
4. Giombini S., Morello G. Cavernous angiomas of the brain. Account of fourteen personal cases and review of the literature // *Acta Neurochir (Wien)*. — 1978. — Vol. 40. — P. 61–82.
5. Jennett B., Bond M. Assessment of outcome after severe brain damage // *Lancet*. — 1975. — N 7905. — P. 480–484.
6. Kondziolka D., Lunsford L.D., Kestle J.R. The natural history of cerebral cavernous malformations // *J. Neurosurg.* — 1995. — Vol. 83. — P. 820–824.
7. Leblanc G.G., Golanov E., Awad I.A., Young W.L. Biology of Vascular Malformations of the Brain NINDS Workshop Collaborators. Biology of vascular malformations of the brain // *Stroke*. — 2009. — Vol. 40. — P. 694–702.
8. McCormick W.F., Hardman J.M., Boulter T.R. Vascular malformations («angiomas») of the brain, with special reference to those occurring in the posterior fossa // *J. Neurosurg.* — 1968. — Vol. 28(3). — P. 241–251.
9. Otten P., Pizzolato G.P., Rilliet B., Berney J. 131 cases of cavernous angioma (cavernomas) of the CNS, discovered by retrospective analysis of 24,535 autopsies // *Neurochirurgie*. — 1989. — Vol. 35. — P. 82–83, 128–131.
10. Porter P.J., Willinsky R.A., Harper W., Wallace M.C. Cerebral cavernous malformations: natural history and prognosis after clinical deterioration with or without hemorrhage // *J. Neurosurg.* — 1997. — Vol. 87. — P. 190–197.
11. Porter R.W., Detwiler P.W., Spetzler R.F. et al. Cavernous malformations of the brainstem: experience with 100 patients // *J. Neurosurg.* — 1999. — Vol. 90. — P. 50–58.
12. Voigt K., Yasargil M.G. Cerebral cavernous haemangiomas or cavernomas. Incidence, pathology, localization, diagnosis, clinical features and treatment. Review of the literature and report of an unusual case // *Neurochirurgia (Stuttg.)*. — 1976. — Vol. 19. — P. 59–68.
13. Wakai S., Ueda Y., Inoh S., Nagai M. Angiographically occult angiomas: A report of thirteen cases with analysis of the cases documented in the literature // *Neurosurgery*. — 1985. — Vol. 17. — P. 549–556.
14. Wang C.C., Liu A., Zhang J.T. et al. Surgical management of brain-stem cavernous malformations: report of 137 cases // *Surg Neurol*. — 2003. — Vol. 59. — P. 444–454.
15. Yamasaki T., Handa H., Yamashita J. et al. Intracranial and orbital cavernous angiomas: A review of 30 cases // *J. Neurosurg.* — 1986. — Vol. 64. — P. 197–208.

КРОВОИЗЛИЯНИЕ, ВЫЗВАННОЕ СУПРАТЕНТОРИАЛЬНЫМИ КАВЕРНОМАМИ: ОПЕРИРОВАТЬ ИЛИ НЕТ?

В.И. СМОЛАНКА^{1,3}, Н.Е. ПОЛИЩУК², А.М. ВОЗНЯК^{2,4}, А.А. ОБЛЫВАЧ^{2,5},
И.Н. БОРТНИК⁶, А.В. СМОЛАНКА^{1,2,3}

¹ ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»

² Национальная медицинская академия последипломного образования имени П.Л. Шупика, г. Киев

³ Областной клинический центр нейрохирургии и неврологии, г. Ужгород

⁴ Клиническая больница «Феофания» Государственного управления делами, г. Киев

⁵ Киевская городская клиническая больница скорой медицинской помощи

⁶ ГУ «Научно-практический Центр эндоваскулярной нейроинтервенционной хирургии НАМН Украины», г. Киев

Цель работы — разработать оптимальную тактику лечения супратенториальных каверном головного мозга, проявляющихся кровоизлиянием.

Материалы и методы. В исследование включен 21 пациент, которые лечились с декабря 2010 г. по февраль 2015 г. на базе трех клиник. В 11 (52,4 %) случаях каверномы располагались поверхностно в одной из долей головного мозга, в остальных случаях имели глубинную локализацию. У 17 (81,0 %) пациентов удалены каверномы.

Результаты. Хирургическое вмешательство было выполнено 10 пациентам с поверхностными и 7 — с глубинными каверномами головного мозга. Отдаленные результаты хирургического лечения супратенториальных каверном были удовлетворительными — 15 (88,2 %) пациентов не имели неврологического дефицита (*GOS V*). Незначительный неврологический дефицит (*GOS IV*) выявлен у 1 (5,9 %) пациентки с поверхностной каверномой. Единственная пациентка, которая нуждается в посторонней помощи (*GOS III*), относится к группе пациентов с глубинными каверномами.

Выводы. Консервативная тактика лечения целесообразна у пациентов с супратенториальными каверномами глубинной локализации при отсутствии неврологической симптоматики. Хирургическое лечение больных с поверхностными супратенториальными каверномами является эффективным и безопасным.

Ключевые слова: супратенториальная кавернома, поверхностная кавернома, глубинная кавернома, кровоизлияние.

HEMORRHAGE CAUSED BY SUPRATENTORIAL BRAIN CAVERNOMA: INDICATIONS FOR SURGERY

V.I. SMOLANKA^{1,3}, M.E. POLISHCHUK², O.M. VOZNYAK^{2,4}, A.A. OBLIVACH^{2,5},
I.M. BORTNIK⁶, A.V. SMOLANKA^{1,2,3}

¹ State University «Uzhhorod State University», Ukraine

² National Medical Academy of Postgraduate Education named after P.L. Shupyk, Kyiv, Ukraine

³ Uzhhorod Regional Clinical Centre of Neurosurgery and Neurology, Uzhgorod, Ukraine

⁴ Kyiv City Clinical Hospital of Emergency Medicine, Ukraine

⁵ Clinical hospital «Feofanya», Kyiv, Ukraine

⁶ SO «Scientific-Practical Center of Endovascular Neuroradiology of NAMS of Ukraine», Kyiv, Ukraine

Objective — to determine the best treatment strategy in supratentorial cavernous which present with hemorrhage.

Materials and methods. A total of 21 patients, treated on the base of 3 different clinics from December, 2010 till February, 2015, were enrolled into the study. In 11 (52.4 %) cases supratentorial cavernomas were superficial and in 10 (47.6 %) patients they were deep. In 17 (81.0 %) patients cavernoma was resected.

Results. Surgical treatment was performed in 10 patients with superficial cavernomas and 7 patients with deep cavernomas. Long-term results of surgical treatment of supratentorial cavernomas is good — 15 (88.2 %) patients without neurological deficit (*GOS V*). Minor neurological deficit (*GOS IV*) is present in 1 (5.9 %) patient. The one patient who is unable to ambulate for herself (*GOS III*) belongs to the group of deep cavernomas.

Conclusions. Conservative approach is justified in patients with deep supratentorial cavernomas without neurological deficit. Surgical treatment of superficial supratentorial cavernomas is effective and safe.

Key words: supratentorial cavernoma, superficial cavernoma, deep cavernoma, haemorrhage.